
Анка Игнатова /Anka Ignatova

РОЛЯТА НА БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ ЗА
ИЗДИРВАНЕТО И ОПАЗВАНЕТО НА
НАЦИОНАЛНОТО ДОКУМЕНТАЛНО
НАСЛЕДСТВО В ПЕРИОДА 1878-1951 Г.

*The Role of Bulgarian Museums for Researching and
Protection of National Documentary Heritage in
the Period 1878–1951*

Summary: *This report follows the activities of Bulgarian museums in connection with the searching and preserving of archival documents from the liberation of the country from Ottoman domination in 1878 until the beginning of organized archive activity in 1951. Emphasizes the contribution of the museum institution in protecting documentary memory of Bulgaria. Attention is paid to the issue of access to archival collections of museums, which is crucial for their use.*

Key words: *museums, archival collections, archival records, documentary heritage.*

Началото на организираното архивно дело в България се поставя едва в средата на ХХ в., след многократни опити през първата половина на века за създаване на държавен архив. Дотогава редица институции успяват да формират крупни сбирки от архивни документи и да съхранят по този начин част от документалната памет на България. Сред тях особено място заемат музеите. Предмет на настоящия доклад е дейността на българските музеи във връзка с издирването и съхраняването на архивни документи в периода от Освобождението на страната ни от османско владичество до издаването на Указ № 515 за създаване на Държавен архивен фонд от 10. X. 1951 г. и последвалото го Постановление № 344 на Министерския съвет от 18. IV. 1952 г., с които се поставя началото на архивно законодателство и мрежата от специализирани архивни учреждения. Цялостно проучване върху този проблем няма, но отделни негови аспекти се разглеждат в самостоятелни публикации¹, както и в някои от общите изследвания, посветени на историята на архивното дело в България през този период².

Една от най-значимите архивни сбирки у нас през разглеждания период и най-голямата, формирана в рамките на музейна институция, е Архивът на Възраждането. Неговият пръв изследовател – Младен Радков, го определя като „първото по рода си архивно учреждение у нас, което години наред е изпълнявало функциите на български национален архив”³. Идеята за Архив на Възраждането като част от Народния музей в гр. София е лансирана от редакцията на Сборника за народни умотворения, наука и книжнина (СБНУНК) още в края на 80-те години на XIX в., но добива реални очертания десетилетие по-късно.

Учреденият през 1899 г. Комитет „Цар Освободител”, под председателството на Стоян Заимов, наред с другите задачи си поставя за цел да създаде Музей на Българското възраждане и Освобождение, в който „свято ще се пазят всички наши исторически документи, като се почне от оригиналните писма и други книжа на всички наши деятели по духовното ни и политическо възраждане, заедно с всички видове оръжия на борбата против 5-вековното робство, като се почне с тях и се дойде до живо нарисуване на всички ония дейци, които с перо или сабя, с ум или сила са дали кръвта си, душата си, за да съживят и повдигнат духа на забравена тогава от света България”⁴. От чл. 4 на съставената програма за работата на музея е видно, че на архивната сбирка се определя едно по-особено място в структурата на бъдещия музей – предвижда се обособяването ѝ в специален отдел⁵. И макар да се пристъпва към изготвяне на проект за сграда, към активна събирателска дейност, в която чрез апели комитетът успява да ангажира широки кръгове от населението, идеята за изграждането на Музей на Българското възраждане и Освобождение не получава финансова подкрепа от държавата, а събраните обществени средства се оказват недостатъчни, поради което десетилетие по-късно замира.

През 1904 г. се поставя началото на отдавна замисления Архив на Възраждането като част от Народния музей⁶, който според М. Радков и Мария Кузманова се явява най-удачното място за него при тогавашните условия⁷. На 14.IV. 1906 г. Министерството на народното просвещение (МНП) утвърждава Правилник за Архива на Възраждането при Софийския народен музей⁸, който го определя като самостоятелно учреждение, макар и структурна част на музея. На него се възлага задачата „да сгрупира на едно място и тури в ред всичко, що се отнася до духовния живот на българите през XVIII и XIX век, та да може въз основа на събрания материал да се проучи по-обстойно Българското възраждане”⁹. Следователно в този архив би трябвало да се концентрират всички документи, съответстващи на неговия профил, за да бъдат до голяма степен улеснени изследователите на възрожденската епоха и като цяло да се подпомогне развитието на българската историческа наука. С такава цел се формира и архивната сбирка към редакцията на СБНУНК. Грижи за издирване и събиране на документалното наследство за Възраждането полагат и други

институции, както и отделни лица. След време някои от формираните от тях сбирки, изцяло или отчасти, постъпват в Архива на Възраждането, макар и не директно. Така например, част от документите събрани от редакцията на СбНУНК, както и тези от Пловдивската комисия и от Димитър Т. Страшимиров са предадени най-напред в официално открития през пролетта на 1905 г. Училищен музей при МНП. Според М. Радков „числото им приблизително било равно на материалите, съхранявани вече в Народния музей“¹⁰. Те са в основата на неговия исторически отдел, който съгласно Правилника на Училищния музей включва „...летописи, училищни закони, правилници, програми, контракти и условни писма, статистики, разни ръкописи, модели, печати, дипломи, декрети, признания, сведения за някогашни учителски дружества и събори, техните решения, програми и правилници, сбирки от стари черковно-училищни песни и речи; портрети на видни педагози и учители и въобще на лица, заслужили с нещо за народната просвета, картини из училищния живот...“¹¹. Отделът не успява да развие активна събирателска дейност, която до голяма степен дублирала тази на Архива на Възраждането при Народния музей в София. Счита се, че това е една от причините събраните в него документи да бъдат предадени в Архива на Възраждането¹², което по всяка вероятност се извършва в началото на 1907 г.

Междувременно през 1906 г. се създава Народният етнографски музей, като от Народния музей се отделят етнографският отдел и Архивът на Възраждането. Подобно решение, според Велико Йорданов, се налага не от по-голямо сходство на етнографските и архивните материали, а от необходимостта да се оправдае съществуването на първо време на отделен етнографски музей¹³. Самото пренасяне на Архива на Възраждането в новосъздадения музей се извършва в края на 1908 г.¹⁴, като в Народния музей остава една много малка част от него – „стари ръкописи, няколко писмени документа от времето на Възраждането, печати и др. подобни“¹⁵. През 1910 г. някои от тях са предадени на Етнографския музей, а други – на Народната библиотека.

В рамките на Народния етнографски музей Архивът на Възраждането е част от Историческия отдел. Съгласно чл. 380 на Закона за народното просвещение от 1909 г. отделът „съдържа документи по възраждането на българския народ и български печатни произведения от времето на това възраждане...“¹⁶. В § 4 на изданието в допълнение на закона Временен правилник за Народния етнографски музей от 31. X. 1909 г. се уточнява „документи и предмети по духовното и политическо Възраждане...“¹⁷. На практика с посочените нормативни документи се регламентира събирането и съхраняването на материали с политически характер, което липсва в първия правилник от 1906 г. Началото на политическия отдел на Архива на Възраждането, за който споменава Д. Страшимиров в предговора към изданието през 1908 г. първи том на документалния сборник „Архив на Възраждането“, е поставено от събраните от

него и от Пловдивската комисия материали по историята на Априлското въстание и някои други, постъпили впоследствие.

Законът за народното просвещение значително разширява задачите на отдела, като освен „да събира и пази всички документи, които имат каква и да е връзка с историята на Българското възраждане” той трябва „да събира и копира всички документи в странство, които имат какво и да е отношение към възраждането на българския народ”¹⁸. В тази връзка през 1911 г. директорът на Етнографския музей Йордан Попгеоргиев е командирован, за един месец, в градовете Одеса, Киев, Кишинев, Болград, Яш, Браила, Галац, Кюстенджа, Букурещ, Александрия, Корабия, Белград, Ниш, Враня и Пирот. Целта на обиколката му е „да проучи условията, при които могат да се съберат материалите по нашето възраждане, пръснати в чужбина”¹⁹. Издирването на документи, и въобще на всякакви извори за българската история, извън територията на страната се активизира по време на войните за национално обединение. В резултат на организирания от Щаба на Действащата армия научни експедиции, в които вземат участие и представители на Народния етнографски музей, са открити известен брой документи, но той е съвсем малък в сравнение с очакванията. Известно е още, че по-късно, през 1924 г., Архивът на Възраждането се обогатява с документи от Одеса и Галац²⁰.

В своята събирателска дейност архивът си позволява да надхвърли определените му от закона хронологически рамки, като прибира документи и от следосвобожденския период. Така например, през 1910 г. Музейният комитет оценява и откупува 457 телеграми, записки, протоколи и други документи от архива на покойния Трайко Китанчев, отнасящи се до преврата и контрапреврата през 1886 г.²¹ Без да е извършена промяна в закона, на свое заседание от 14. III. 1914 г. Музейният комитет взема решение „да се откупват документи и за събития след Освобождението, особено такива от освободените и новопоробените български земи, но винаги след изрични решения на комитета”. Мотивът е: „защото засега няма друго учреждение, където да се прибират такива писмени материали от миналото”²².

До средата на XX в, както вече се отбеляза, не се създава държавен архив, но с новия Закон за народното просвещение от 21. VII. 1921 г. на Народната библиотека се възлага задачата да изпълнява функцията на национално архивохранилище. В резултат на това през месец март 1924 г. на нея е предоставен за понататъшно съхранение и използване (и до днес) Архивът на Възраждането. Размерът на постъплението възлиза на над 11000 документи. В Народния етнографски музей остават някои архивни документи с по-особен статут. За това свидетелства писмо на директора на музея Кръстьо Миятев от лятото на 1942 г., с което предлага на директора на Народната библиотека да бъдат прибрани от поверената му институция „13 сандъка, съдържащи архивите на разни македоно-одрински дружества”, тъй като счита, че „мястото им не е в

Етнографския музей, а в архивния отдел при Народната библиотека”. В него се посочва още, че „архивите Ви се предават в 13 законани сандъка, така както са били донесени и съхранявани досега в музея”²³. От доклад на просветния министър Стоян Омарчевски до председателя на Министерския съвет от 3. XI. 1922 г. става ясно, че в музея са предадени на съхранение още през 1908 г. от Министерството на вътрешните работи 16 сандъка с документи на Македоно-одринската организация, а през 1911 г. от Министерството на външните работи – 6 пакета с документи на Българските конституционни клубове в Солун. По силата на постановление на Министерския съвет от 10. XI. 1922 г. е разрешен достъпът само до онези от тях, които не са в състояние да навредят на интересите на страната, като за целта е възложено на министъра на народното просвещение да определи лицата, които ще извършат проучването и систематизирането на архивните документи. Това дава основание да се приеме, че на Етнографския музей се е гледало като на по-надеждно място за отговорно съхранение на документи по онова време. Въпросните документи са предоставени на Народната библиотека вероятно след 1944 г., ако се съди по един доклад на старши уредника в Архивния отдел на Народната библиотека Иван Панайотов, адресиран до директора на библиотеката Тодор Боров от 22. V. 1947 г. В него се изтъква, че за привеждането в известност на събраните през последните 4-5 години документи „най-много време ще ни отнеме неотдавна прибраната от Етнографския музей архива, която се намира в 14 грамадни сандъка”²⁴.

През 1925 г. проф. Васил Стоин основава музикалния архив на Народния етнографски музей, в който през 1943 г. вече се съхраняват над 25 хиляди записа на народни песни²⁵. В края на 1949 г. целият масив, включващ ръкописния архив на народни песни и танци, фонозаписите, над 400 грамофонни плочи и нотни листове за дешифровка, както и техниката за механично записване и прослушване са предадени на учредения Институт по музикология²⁶.

Друга значима архивна сбирка през разглеждания период формира създаденият през 1921 г. Църковен историко-археологически музей в гр. София. Началото ѝ е поставено още през 1896 г., когато Светият Синод нарежда на епархийските началства да предадат намиращите се в тяхно притежание и известност стари документи, „за да бъдат поставени под ред и съхранение в синодалната библиотека”²⁷. По силата на Правилника на Църковния историко-археологически музей, приет от Св. Синод на 13. XII. 1921 г. и утвърден от МНП на 17. II. 1923 г., книжовните паметници и документите за църковната история на българския народ са обект на неговия църковно-исторически отдел. В § 6 се доуточнява, че в „в този отдел ще се събират и биографически материали за видни наши йерарси и духовни или мирски лица, служители на църквата”. Регламентирани са и начините за неговото попълване. С течение на времето в църковно-историческия отдел се събраха множество писма, послания, църковни и манастирски кондики, фермани за назначаване на архиереи, за награждаване

на църкви и др., прокламации, прошения, изявления и други документи по църковния въпрос от втората половина на XIX и др.²⁸ Изключителната заслугата за това и въобще за изграждането на този музей като първостепенна културна институция принадлежи на неговия основател и дългогодишен директор – протоерей Иван Гошев, професор по литургика, християнска археология и църковно изкуство (1921–1958 г.). Върховният надзор и върховното ръководство върху църковните старини, в това число и върху архивните документи, собственост на Българската православна църква, по силата на чл. 1 от Наредбата за църковните старини в царството от 17. XII. 1937 г., се упражнява от Св. Синод чрез органите на Църковния историко-археологически музей. На тях се дава право, на основание чл. 6 на същия документ, да прибират в музея срещу подписана от неговия директор разписка всяка старина, която не се съхранява добре или е в опасност, както и „редки важни паметници за църковното минало” и „отделни екземпляри от ония църковни старини, които на известно време се съхраняват в еднообразни или подобни екземпляри”. В съответствие с изискванията на действащия по това време Закон за старините от 1911 г., Наредбата предвижда регистрация на всички църковни старини в страната. Централизираният отчет на съхраняваните в църкви и манастири стари архивни документи се възлага на Църковния музей, където следва да се изпращат заверени преписи от изготвените по места описи най-късно до две години от влизането на наредбата в сила²⁹.

Въз основа на Закона за старините от 1911 г.³⁰, който дава право на „...окръжните съвети, общините и културните дружества, училищата..., духовните и военните учреждения” „да образуват музеи”, такива възникват в столицата и в редица селища на страната. С времето някои от тях формират значими архивнибирки.

През 1928 г. Столичният общински съвет, готвейки се да ознаменува хилядагодишнината от Златния век на българската книжнина и 50 години от Освобождението на София, създава свой музей с отдел „исторически архив”³¹. В § 7 на Проектоправилника на Столичния общински музей подробно са изброени материалите, които се събират, проучват и пазят в неговия архивен отдел: „а) всички печатни произведения, които засягат София в каквото да е отношение; б) ръкописи, бележки, дневници, фотографии, разни картини, документи, преписки, които могат да имат значение за историята на София; в) биографични или автобиографични очерци за софийски или други граждани, които са оставили следи в живота и развитието на столицата; г) златната книга на столицата, в която се записват имената на ония столични граждани или такива, дошли от вън, които поради общественото си положение или свои заслуги към българския народ и специално за столицата, са били удостоени с народно чествуване или посрещане. Записването на имената се придружава от кратки сведения и портрет; д) летописна книга, в която се записват всички по-

важни промени и събития или такива, имащи значение за София; е) дневник на музея – в него директорът или един от уредниците записва всички по-важни мероприятия и промени в музея³².

До началото на 1931 г. според Николай Савов в музея са приети едва около 90 дела и преписки на градската община за периода от 1878 до 1929 г. и едно неголямо количество отделни документи³³. Изоставането в работата на музея като цяло се дължи на неподходящия състав на музейната комисия, както и на липсата на средства и многократното им отклоняване за други цели. Една критична статия срещу дейността на Столичната библиотека и музей от месец март 1931 г. принуждава първия уредник на музея Коста Вълев³⁴ да подаде оставка. Това обаче не се отразява положително върху развитието на това културно учреждение³⁵.

Столичният общински музей започва усилена събирателска дейност едва след създаването на Служба „Културни грижи“ към Столична община през 1941 г. Директорът на Столична градска библиотека и музей Орлин Василев съобщава това с възторг от страниците на общинското списание „Сердика“: „Работата бе подхваната веднага. Бригадата на първите общински музейни изследвачи вече рови прашните тавани на общинските сгради. Само за няколко дена бяха открити истински съкровища не само за историята на града и общинските служби, но и ценни приноси към целокупната ни следосвобожденска история.“³⁶ За разлика от архивните отдели на другите музеи в страната, пред столичния архив открито се поставя задачата, той да служи не само за исторически, но и за практически цели – да съдейства за осъществяването „на толкова много потребната приемственост в работата“ и да се превърне в „същинска школа за хилядите общински чиновници, защото днес повечето от тях имат съвсем бледа представа за извършеното преди тях“³⁷. Следователно, той е замислен като специализирано архивно учреждение, макар и в структурата на един обединен културен институт – библиотека и музей. Оповестявайки в списание „Сердика“ досегашната дейност на поверената му институция и предстоящите ѝ задачи, Орлин Василев фокусира обществения интерес към нейните проблеми, съдейства за привличане на дарения за нейните фондове. Благодарение на активната събирателска дейност на Столичния архив през следващите военни години, както и на проведените от него по време на бомбардировките спасителни акции и своевременната евакуация на документи, включително и от Народната библиотека, са запазени за българската наука много ценни писмени исторически извори от личен и учрежденски произход³⁸. Столичният архив поставя началото и на системна работа за формиране на фотографски архив на града.

Архивна сбирка изгражда и Окръжният музей в гр. Пловдив, създаден през 1917 г. по инициатива на местната Окръжна постоянна комисия и с активното участие на Стою Шишков и Йордан Попгеоргиев. Съгласно правилника на музея от 20.VII.1917 г. той има за цел „да представя миналото и

сегашното положение на окръга във всяко отношение”, а една от основните му задачи е „да събира и пази всички документи, които имат каквото и да е отношение към Възраждането на окръга”. Те влизат в историческия отдел на музея, заедно с печатните произведения от този период и паметници на културата на византийци, българи и турци, живели на територията на окръга³⁹. През 1919 г. се създава „портретно” и „художествено” отделение, в което се събират снимки, портрети, скици и картини. Две години по-късно Окръжната постоянна комисия излиза с предложение към този музей да бъдат прехвърлени историческите документи и ръкописи от Пловдивската народна библиотека⁴⁰, където се формира една от значимите архивни сбирки у нас по това време (а и в наши дни). Началото ѝ е поставено непосредствено след Освобождението и до 1883 г. тя е в структурата на музея⁴¹, който е съставна част на библиотеката. Възникналият спор е разрешен от комисия, назначена от МНП, която разпорежда да се запази ръкописният отдел при библиотеката, като същевременно се събират документи и ръкописи и от Окръжния музей. В резултат на активната събирателска дейност в музея постъпват множество документи, както за периода на Възраждането, така и след Освобождението: „всички видове архивни материали — лична, правителствена и обществена кореспонденция, записки, летописи, сметководни книги, устави и правилници, училищни програми, наредби и други, имащи връзка с Априлското въстание, Освободителната война, Съединението и войните след него, в които Пловдив и Тракийската област са взели някакво участие”, както и значителен брой автобиографии и спомени от и за „всички политически, книжовни и обществени дейци и благодетели, родени и живели в окръга, а също и за чужденци със заслуги частно към окръга и общо към народа ни”⁴².

Без официално да е закрит, музеят престава да съществува след като в проекто-бюджета на общината за 1931–1932 г. е предвидена сума за прехвърляне на неговото имущество към Археологическия музей в града. Поради липса на място в неговите хранилища „в своята непълнота това имущество” попада във фондовете на създадената на 22. X. 1938 г. Общинска къща музей⁴³. Структурата на този музей включва шест отдела, единият от които е архивен. В него, по силата на § 13 на музейния правилник, „се съхраняват всички архивни материали: писма, документи и др., които се отнасят до миналото на града”⁴⁴. В определена степен новоучреденият музей се явява продължител на дейността на престаналия да функционира през 1931 г. Общински музей, но с по-ограничен териториален и хронологичен обхват. Всъщност Общинската къща музей изпълнява функциите на етнографски музей и през 1949 г. е преименувана на Народен етнографски музей.

Сбирки от архивни документи формират и българските военни музеи. Така например, първият полкови музей у нас, създаден в гр. Казанлък през 1903 г., си поставя за цел да съхрани историята на 23-и пехотен Шипченски

полк чрез събиране на документи, портрети, оръжия, картини и вещи от Руско-турската (1877–1878 г.) и Сръбско-българската (1885 г.) войни⁴⁵. През 1921 г. фондът му е предаден на градския исторически музей⁴⁶. Началото на архивната сбирка на Главния военен музей в София е поставено през 1916 г. Сред ценните постъпления в нея е архивният фонд на първия български княз Александър Батенберг. Повечето от запазените в него документи се отнасят до българската армия (доклади, рапорти, прикази, укази, заповеди, телеграми и писма от служебен и частен характер и др.)⁴⁷. Събирането на писмени документи не е сред приоритетите на музея, което се обяснява с наличието на Военноисторически архив, формиран в резултат от дейността на създадената през 1914 г. Военноисторическа комисия, във връзка с изпълнението на поставената ѝ задача – да напише историята на войните за национално обединение. С времето музея комплектува богати колекции от фотографски снимки, топографски и общи карти, кроки, скици, планове на България и Централна и Югоизточна Европа. Такива видове документи, но от по-различен характер, комплектува и създаденият от Българския народен морски сговор през 1921 г. Морски музей в гр. Варна. Постъпленията на архивни документи в него са основно от дарения на наследници на видни военноморски офицери⁴⁸.

Предимно от личен характер са документите в архивните сбирки на литературните къщи музеи, които започват да се откриват в България от 20-те години на XX в. Те събират и съхраняват наред с вещите и документи на своя патрон. Така например, в Свищов инициаторите за превръщането на родната къща на Алеко Константинов в музей, още през 1911 г. се заемат да събират ръкописи, писма, некролози, отзиви в печата и други материали, свързани с живота и дейността на писателя. През 1922 г. постъпват следствени материали, съдебното дело по убийството му, лични ръкописи, портрети и др. При откриването на музея през 1925 г. много от документите са използвани в експозицията, а други остават в архивната сбирка⁴⁹. След смъртта на Иван Вазов през 1921 г. домът му в гр. София е превърнат в музей, като всички негови движими и недвижими имущества, включително и ръкописите, се обявяват за собственост на музея⁵⁰.

Сбирки от документи се обособяват и към редица музеи, които изграждат някои археологически дружества, читалища и училища в страната. Археологическото дружество в гр. Варна, още преди основаването на Градския музей през 1902 г., наред с останалите предмети се заема и със събирането на някои исторически документи. През 1910 г. към музея се създава Отдел за възраждането на българщината в града, където постъпват материали от църковен и училищен характер, протоколи от заседания на общинския съвет и др. Образуван е Комитет за събиране, изучаване и обнародване на материали за историята на град Варна, който успява да събере значително количество документи. Подобна дейност развиват и Шуменското, Софийското и други археологически дружества⁵¹.

Идеята за написване история на родното място съдейства за разширяване дейността по издирването на писмени исторически извори и на редица читалищни музеи⁵². Музеят към читалище „Искра” в Казанлък, създаден през 1901 г., формира богата сбирка от османо-турски документи, документи на църковни общини, училища, търгуващите с розово масло фирми на Папазоглу, Мемесоолу и Атанас Пеев, манифактурни предприятия, ученолюбивата дружинка „Искра”, местни дружества и спортни клубове⁵³. Сбирката на основания през 1931 г. музей в Самоков включва документи и фотографии, свързани с историята на града и околностите му. През 1938 и 1939 г. тя се дообогатява с документи, включително и спомени от и за участници в църковните борби, а няколко години по-късно и за видните самоковски възрожденци К. Фогинов, Н. Карастоянов, А. Велешки, Д. Смикар, Чакър воевода и др. Подобни малки архивни сбирки възникват и към музеите в Карнобат, Враца и други градове на страната⁵⁴. Почти няма музей в България, независимо от неговия профил, който да не натрупва постепенно и своя архивна сбирка.

Въпросът за достъпа до музейните фондове и в частност до архивните документи в народните музеи е регламентиран в Закона за народното просвещение, а до тези на останалите музеи в правилниците на някои музеи. За Архива на Възраждането той е определен в неговия правилник от 1906 г. Съгласно точки 8 и 9 право да използва материали на архива има „само оня, който е получил писмено разрешение от министъра на народното просвещение” и това може да става всеки работен ден от 10-12 часа преди обяд „в Софийския народен музей в присъствието на един определен чиновник”⁵⁵. Според § 8 на Правилника на Училищния музей при МНП от 1905 г. предметите в него „се дават за ползване само в помещението на музея, за което се определя особна стая”, а времето за посетители се определя от министерството (§7)⁵⁶. В допълнението на Закона за народното просвещение от 1909 г. се формулират следните общи изисквания за използване на музейните сбирки на народните музеи в страната⁵⁷: „от музейните сбирки е свободен да се ползва безплатно всеки, без разлика на занятие, пол и народност, по установения в музея ред” (чл. 395); „за вътрешната наредба на музея, както и за публичното ползване на неговите сбирки, се изработва особен правилник, потвърден от министъра на просвещението” (чл. 397)⁵⁸.

Воденето на отчетност в музеите под формата на „инвентар на сбирката, проверен и скрепен с печата на надлежната власт”, както и изпращането ежегодно в просветното министерство на отчет за състоянието и дейността на музея, в който се изброяват всички постъпили през годината предмети, са част от задължителните условия за съществуването на всеки музей (чл. 40, буква „в” и буква „д” от Закона за старините)⁵⁹. Спазването на тези изисквания на практика осигурява юридическа закрила на съхраняваното в музеите културно-историческо наследство и привеждането му в известност.

От изключително значение за пълноценното използване на архивните документи е качеството на тяхната систематизация и описание, както и наличието на подходящ справочен апарат към тях. Макар това да се осъзнава от отговорните фактори и да се набелязват необходимите мерки, като цяло резултатите са по-скромни от очакванията. За състоянието на Архива на Възраждането през 1910 г. показателни са думите на тогавашния директор на Народния етнографски музей Й. Попгеоргиев: „В историческия отдел заварих 8218 номера, от които 7472 документи, 170 кондики и 576 старопечатни издания – десетки целогодишни списания, вестници и старопечатни книги. Инвентарите в този отдел са водени само по реда, по който са постъпвали материалите, а каталози, нагодени за използване на сбирките, нямаше, както нямаше такива и в етнографическия отдел. Като командирован учител при Народния музей аз бях сортирал още преди 4 години всички материали от сегашния исторически отдел по съдържание, място и време, така щото, всичко бе готово за написване на каталози за използването им: но моите наследници: д-р Т. Страшимиров, д-р Н. Алексиев и д-р Ст. Романски, записани в своите частни и служебни работи, не са предприели решително нищо по наредбата на историческия отдел, та сега е тя точно такава, каквато съм я оставил преди години. С общи думи казано: това, което ми бе поверено от почитаемото Ви министерство в началото на месец февруари 1910 г., не бе нищо друго освен „Музей-склад.“⁶⁰

Ръководството на музея предприема действия за повторното инвентариране на документите, необходимостта от която отдавна се чувствала. За целта през 1912 г. за първи път в България се отпечатват специални инвентарни книги за архивни документи, различни от тези за останалите музейни предмети⁶¹. А през 1914 г. музейният комитет взема следните решения: документите да се описват в един, а не както дотогава в два инвентара; да се изготвят постепенно няколко „подвижни“ каталога (напр. по автори, по съдържание, по архиви на лица, по дати, по място и пр.), „за да се дадат по такъв начин всички улеснения за удобно използване на документите“; „да се отпечатат постепенно списъци на материалите, за да бъде известно на обществото съдържанието на отдела“⁶². Още същата година, както отбелязва Лили Киркова, работата с архивните документи в Историческия отдел на Народния етнографски музей се поставя „на доста по-високо от гледна точка на тогавашните условия научно ниво“. Търсенето на нови форми на научносправочен апарат към документите от Архива на Възраждането продължава и след неговото прехвърляне към Народната библиотека в София, тъй като нито новите инвентарни описи, нито „четел-каталога“, подреден азбучно по имена на авторите на документи, се оказват в състояние да удовлетворят предявяваните от изследователите искания по определен въпрос⁶³.

От всички български музеи Софийският градски музей успява да издигне на най-високо равнище организацията на съхранение на архивни документи.

Това не е случайно, защото подобно на Архива на Възраждането, Градският архив на Столичния музей се обособява като относително самостоятелна част в неговата структура. Една от важните и неотложни задачи, която се поставя пред архива, е всичко намерено „в кратък срок да бъде приведено в научен ред, да бъде направено достъпно за показ и проучване”⁶⁴. Още през 1941 г. документите в него започват да се групират „за изследователско удобство и по научно изискване на следните шест дяла: 1. държавни и общински дела и администрация; 2. културноисторически прояви; 3. лица и сдружения; 4. население и бит; 5. обществено-граждански и религиозни прояви и 6. стопанство и професии”, като всеки от тях „има отделна подробна систематика, която включва цялото многообразие на всестранната софийска история и днешен живот”⁶⁵. Планът за подреждането на документите съответства на структурата на самите общински служби, което дава възможност на изследователя или на общинския служител „бързо и прегледно да проучи всички етапи от развитието на дадена служба, да намери там всички важни документи, доклади, идеи и други всестранни сведения”⁶⁶. Нещо повече, за първи път в българската архивна практика Градският архив при Столична общинска библиотека и музей организира през 1942 г. курсове за професионална квалификация на своите служители⁶⁷ и въвежда през 1943 г. в употреба термина „архивна единица”⁶⁸.

От съществено значение за по-широко използване на съхраняваните в музеите архивни документи е тяхното публикуване. Изключителна активност в това отношение проявява завеждащият Архива на Възраждането. През 1908 г. Д. Страшимиров издава първия документален сборник в следосвобожденска България „Архив на Възраждането”. Това солидно издание включва, както отбелязва неговият съставител, документи от политическия отдел на архива. Народният етнографски музей е имал намерение да обнародва и останалите документи от Архива на Възраждането, за което свидетелства фактът, че през 1919 г. музейният комитет не удовлетворява молбата на д-р Петър Ников „да снее преписи от документи по възраждането на гр. Варна, които да издаде покрай други такива материали в отделна сбирка”, тъй като това е в противоречие със задачите на музея, който „един ден сам ще почне да печати събраните материали”⁶⁹. Подобни намерения открито афишира и Столичният общински музей през 1941 г.⁷⁰, но още в неговия проекто-правилник от 1928 г. се посочва, че една от целите му е „да публикува обработени материали за историята на София”⁷¹. В периода до 9. IX. 1944 г. множество документи, предимно от времето на Българското възраждане, се обнародват в периодични печатни издания⁷².

Коренните преобразования в обществено-политическия живот на България след Деветосептемврийския преврат от 1944 г. водят до трансформация на музейната институция. На нея официалната власт възлага задачата да способства за формирането на марксистко-ленинския мироглед сред населението. Този процес започва през есента на 1945 г, когато въз основа на влязлата в сила

наредба-закон народните музеи променят ведомствената си подчиненост, преминавайки от МНП към новосъздаденото, овластено с открити пропагандни функции, Министерството на информацията и изкуствата. От началото на 1948 г. единното ръководство на музеите, както и на всички останали научни и културни институции и организации, се осъществява от създадения на негово място по съветски образец Комитет за наука, изкуство и култура.

На фона на всичко случващо се в „народнодемократична“ България е напълно обясним подчертаният интерес към материалните свидетелства за революционното минало на Българската комунистическа партия, включително и към документалното ѝ наследство. Той е засвидетелстван още през 1945 г. от страна на отделни лица и ведомства⁷³. Същата година Министерството на пропагандата организира в столицата Национална антифашистка изложба, последвана от регионални експозиции в редица по-големи градове на страната. Те поставят началото на събирателската и експозиционната работа за антифашистката борба и подготвят създаването на Музея на революционното движение в София⁷⁴. През февруари 1949 г. Комитетът за наука, изкуство и култура внася в ЦК на БКП предложение за законно регламентиране правото и задължението на музея да събира съответстващите на неговия профил материали, които представляват историческа ценност от национално значение. Оригиналите на събраните архивни документи музеят се задължава да предава на съхранение в Централния архив на БКП, а за своите нужди да използва преписи. В така образувания архив на музея следва да се допускат научни работници, публицисти и други лица само с предварителното разрешение на Комитет за наука, изкуство и култура.

Това предложение е в основата на обнародвания на 30. VIII. 1949 г. Закон за събиране на материали по съпротивителното движение, влязъл в сила три дни по-късно⁷⁵. С него „всички материали, като вестници, позиви, брошури, окръжни, снимки, писма, оръжия, облекло и др., отнасящи се до съпротивителното движение от 9 юни 1923 година до 9 септември 1944 година се обявяват за ценности с общонационално значение“. Подробностите по приложението на този закон се уреждат в издадената в края на 1950 г. Наредба за приложение закона за събиране на материали по съпротивителното движение⁷⁶. По силата на § 1 Комитетът за наука, изкуство и култура възлага на музея изключителното право за издирването на материалите за революционните борби на българския народ не само за посочения в закона период, а за времето от Освобождението насам⁷⁷. В помощ на дирекцията на музея се изграждат специални комисии при окръжните народни съвети, които при необходимост могат да създават подкомисии в отделни околии и населени места при съответните народни съвети. Те се задължават да организират и провеждат широкомащабна разяснителна работа сред населението за откриване и предаване в музея на всички документи и материали за революционното движение, както и такива, „отразяващи бита и борческия път“ на Георги Димитров. Идеята е успоредно със събирането на материали за Музея на революционното движение, да се събират и материали за къща музей на Георги Димитров.

В периода след 9. IX. 1944 г. се създават и други нови музеи. Извършва се одържавяване на съществуващите по това време музеи. В събирателската им дейност се акцентира на новата и най-нова история.

Въз основа на изложените факти в настоящия доклад се налага изводът, че в периода на все още неорганизирано архивно дело в България музеите имат изключителни заслуги в издирването, съхраняването и опазването на архивното документално богатство, най-вече на това от периода на Възраждането. Почти всички музеи с времето формират по-малки или по-големи сбирки, а някои от тях и архивни отдели. Липсата на познания в областта на архивистиката, недостатъчно доброто познаване на чуждестранния опит са причина обработването и описанието на документите да е силно повлияно от методите, използвани в музеите при описанието на вещите. Въпреки нормативно регламентираното право на достъп до документите, съхранявани в една част от музеите, броят на възползвалите се е сравнително малък. Причината е не само в недостатъчно качествения справочен апарат към тях, осигуряващ на практика реалния достъп, но и в твърде малобройният състав на историческата гилдия по онова време. За по-широкото използване на една не малка част от намиращите се в музеите архивни документи допринася обнародването им под формата на документални сборници или в периодичния печат. По този начин се съдейства както за изграждането на печатна изворова база, която е необходима предпоставка за развитието на българската историография, така също и за формирането на положително отношение на обществото към писмените исторически извори. Превръщането на музейната институция в идеологически институт след 9. IX. 1944 г. поставя нови приоритети в нейната събирателската дейност.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Киркова, Л.** Към историята на научно-справочния апарат в българските архиви. – В: Изследвания в чест на Марин С. Дринов. София, 1960, с. 447–459; **Радков, М.** Из историята на Архива на Възраждането в България – Известия на държавните архиви, 1963, № 7, с. 43–65; **Радков, М., Н. Савов.** Из историята на Софийския градски архив при Столичната община. – Известия на държавните архиви, 1970, № 19, с. 71–79; **Радонов, З.** Първите архивни сбирки у нас. – Известия на държавните архиви, 1968, № 16, с. 67–83; **Кузманова, М.** По някои проблеми в организацията на архивното дело в България. – Известия на Българското историческо дружество, 1967, № 25, с. 389–396 и др.

² **Кузманова, М.** История на архивите и организация на архивното дело в България. София, 1966; **Савов, Н.** Към историята на българската архивистика. София, 1990, 138 с.

³ **Радков, М.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 43.

- ⁴ Цитирано по **Савов, Н.** Към историята на ..., с. 76.
- ⁵ Архив за българските архиви. Съставители: К. Анчова, М. Пискова и М. Тодоракова. Благоевград. 2003, с. 344; Архив на Възраждането. Т. I. София, 1908 г., с. XX.;
- ⁶ Твърденията на проф. Крумка Шарова, че изключителната заслуга за създаването на Архива на Възраждането принадлежи на Стоян Заимов и че той възниква към просъществувалия според нея от 1900 г. поне до 1908 г. Музей на Българското възраждане и освободително движение (вж **Шарова, К.** Музеят на Българското възраждане и освобождение – една инициатива на Стоян Заимов, осъществена от него през 1900 година и наскоро погубена от други – В: История на музеите и музейното дело в България. Доклади и съобщения от Национална научна конференция (Плевен, 27–28 март 2003). Регионален исторически музей – Плевен, 2003, с. 26–68.) са неоснователни и несъответстващи на изложените по-долу факти, отдавна известни в научната литература, посветена на историята на архивното и музейно дело в България.
- ⁷ **Радков, М.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 45.; **Кузманова, М.** История на архивите..., с. 72.
- ⁸ Държавен вестник, бр. 83 от 19.IV.1906 г., Училищен преглед, 1906, № 6, с. 156.
- ⁹ Пак там.
- ¹⁰ **Радков, М.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 7.
- ¹¹ Държавен вестник, бр. 181 от 25. VIII. 1905 г.; Училищен преглед, 1905, № 8, с. 449–452.
- ¹² **Радков, М.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 48.
- ¹³ Архив на българските архиви..., с. 486. Йорданов, В. История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ. 1879–1929. С., 1930, с. 248–249.
- ¹⁴ **Радков, М.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 48.
- ¹⁵ **Филов, Б.** Рапорт до Господина Министъра на Народното просвещение. – Архив на Министерството на народното просвещение, 1910, № 3, с. 125.
- ¹⁶ Държавен вестник, бр. 49 от 5. III. 1909 г.; Архив на българските архиви..., с. 346.
- ¹⁷ Държавен вестник, бр. 268 от 7. XII. 1909 г.; Архив на българските архиви..., с. 348.
- ¹⁸ Държавен вестник, бр. 49 от 5. III. 1909 г., чл. 376 и 380; Архив на българските архиви..., с. 346.
- ¹⁹ Промени в учителския персонал. Командировани – Архив на Министерството на народното просвещение, 1911, № 2, с. 67.
- ²⁰ **Радков, М.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 55.
- ²¹ **Попгеоргиев, Й.** Годишен рапорт за 1910 година от директора на Етнографическия народен музей – Архив на Министерството на народното просвещение, 1910, № 4, с. 172.
- ²² **Киркова, Л.** Към историята на научно-справочния апарат..., 1960, с. 452.
- ²³ Архив на българските архиви..., с. 430.
- ²⁴ **Петкова, С.** Съпротивата срещу Указ 515 – причини и последствия (Щрихи към историята на българските архиви 2). – Архивен преглед, 2011, № 2, с. 116.
- ²⁵ **Недков, С.** История на музейното дело в България. София, 2006, с. 171, 173.

²⁶ Отдел Научна информация и документация на Етнографския институт с музей при БАН - <http://eim-bas.com/structure.php?p=science>

²⁷ **Радонов, З.** Първите архивни сбирки..., с. 75.

²⁸ **Савов, Н.** Към историята на..., с. 82.

²⁹ Архив на българските архиви..., с. 514–517.

³⁰ Държавен вестник, бр. 37 от 18. II. 1911 г.

³¹ Другите два отдела на Столичния градски музей са за вещевени паметници и картинна галерия.

³² Архив на българските архиви..., с. 459.

³³ **Савов, Н.** Към историята на..., с. 116; **З. Радонов**, позовавайки се на други документи от същия фонд № 1К на ДА – София, посочва, че до 1930 г. в Софийския градски архив са „приети множества документи, свързани с дейността на комитета за изграждане паметника на Васил Левски, за откриването на Народната банка през 1978 г., документацията за дейността на княз Дондуков-Корсаков в България, документи от княз Александър Батенберг и др.”, както и за приети „статистически сведения за София от 1978 г., документи за реда в града, писма между столичния общински съвет и първия полицмейстер на града през 1878, биографични бележки за видни софийски граждани и др.” Съобщава и за проведени мероприятия по приемането на „всички архиви на службите на Софийския общински съвет” (**Радонов, З.** Първите архивни сбирки..., с. 79.)

³⁴ Записките на Коста Вълев в Дневника на Столичния общински музей и Столичното общинско народно читалище са красноречиво свидетелство за амбицията и вещината, с която той се заема с организирането на музея и в частност на специалния исторически архив. (Архив на българските архиви..., 467–469.) През 1932 г. К. Вълев вече е уредник на музея в гр. Русе и в заявление до просветния министър предлага свой проект за описване и опазване на документите в държавните учреждения и осигуряване достъп на учените до тях, докато се създаде у нас държавен архив. (Архив на българските архиви..., с. 603)

³⁵ **Савов, Н.** Към историята на ..., с. 116.

³⁶ **Василев, О.** Нови задачи – Сердика, 1941, № 2-3, с. 7.

³⁷ Пак там, с. 6.

³⁸ По-подробно за дейността на Столичния градски архив вж: **Кузманова, М.** История на архивите..., с. 98–99; **Радков, М., Н. Савов.** Из историята на Софийския градски архив..., с. 71–79; **Савов, Н.** Към историята на..., с. 118–122.

³⁹ Архив на българските архиви..., с. 402–403.

⁴⁰ **Радонов, З.** Първите архивни сбирки..., с. 73.

⁴¹ Пак там, с. 77.

⁴² Пак там, с. 73; **Савов, Н.** Към историята на..., с. 75.

⁴³ **Станев, Ив.** История на Народния етнографски музей – Пловдив – Годишник на Народния етнографски музей – Пловдив, т. I, 1970, с. 11.

⁴⁴ Архив на българските архиви..., с. 532.

⁴⁵ **Пенкова, С.** Нормативно-административни рамки на военните музеи във войската от края на XIX в. до началото на 30-те години на XX в. – Известия на Националния военноисторически музей, 2006, № 16, 9–25 – <http://electronic-library.org/articlrs/Article%200140.html>

- ⁴⁶ Пак там.
- ⁴⁷ Архив на българските архиви..., с. 549.
- ⁴⁸ <http://www.museummaritime-bg.com/Kolekcii/Kolekcii.html>
- ⁴⁹ **Радонов, З.** Първите архивни сбирки..., с. 71.
- ⁵⁰ **Недков, С.** История на музейното дело..., с. 184–185.
- ⁵¹ **Кузманова, М.** История на архивите..., с. 101; **Савов, Н.** Към историята на..., 77–78.
- ⁵² Пак там, с. 101.
- ⁵³ **Савов, Н.** Към историята на..., 1990, с. 78.
- ⁵⁴ **Радонов, З.** Първите архивни сбирки..., с. 74; **Савов, Н.** Към историята на..., с. 79.
- ⁵⁵ Държавен вестник, бр. 83 от 19.IV.1906 г., Училищен преглед, 1906, № 6, с. 156.
- ⁵⁶ Държавен вестник, бр. 181 от 25.VIII. 1905 г.
- ⁵⁷ По това време те са два: Народен археологически музей и Народен етнографски музей.
- ⁵⁸ Държавен вестник, бр. 49 от 5.III.1909 г.; Архив на българските архиви..., с. 346.
- ⁵⁹ Държавен вестник, бр. 37 от 18.II.1911 г.
- ⁶⁰ **Попгеоргиев, Й.** Годишен рапорт за 1910 година ..., с. 169–170.
- ⁶¹ **Киркова, Л.** Към историята на научно-справочния апарат..., с. 451.
- ⁶² Пак там.
- ⁶³ Пак там, с. 453.
- ⁶⁴ **Василев, О.** Нови задачи..., с. 8.
- ⁶⁵ Пак там, с. 8. По-нататък в изложение се посочва какви отдели ще обхваща всеки от тези дялове и значението на включените в тях документи за една или друга група специалисти. Например I дял ще обхваща следните отдели: за благоустройството; военно дело и войни; градски архив, посветен на царския дом, царски дворци, царски актове, царски институти, история на софийските легации и консулства, международни договори, сключени в София, международни конференции, видни гостувания и др.; здравно дело; общинско законодателство, пожарно дело, полиция; съдебно дело; училища; II дял Културноисторически прояви в София – „в него ще се събират автографи първообрази на литературни, научни, музикални творби, както и архитектурни рисунки, скици и планове (на по-интересни обекти и значителни строежи)”. и т. н.
- ⁶⁶ Пак там, с. 11.
- ⁶⁷ **Петкова, С.** Съпротивата срещу Указ 515 от 10 октомври 1951 г..., с. 48.
- ⁶⁸ **Савов, Н.** Към историята на..., с. 120.
- ⁶⁹ **Радков, М.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 62.
- ⁷⁰ **Василев, О.** Нови задачи ..., с. 7.
- ⁷¹ Архив на българските архиви..., с. 459.
- ⁷² Вж **Нейкова, А.** Документалните публикации за Възраждането в периодичните издания – начален етап на археографска дейност. – Известия на държавните архиви, 1980, № 40, с. 55–70.
- ⁷³ **Бурмов, Ал.** Архив на съпротивителното движение. – Исторически преглед, 1945, № 1, с. 77–78.

⁷⁴ **Гюрова, С.** Музейното дело в България (1944–1945). – Известия на музеите в Северозападна България, т. 17, 1991, с. 172.

⁷⁵ Държавен вестник, бр. 177 от 30. VIII. 1949 г.

⁷⁶ Известия на Президиума на Народното събрание (на Народна република България), бр. 8 от 26. XII. 1950 г.

⁷⁷ Предложение за разширяване хронологическия обхват на събираните от музея материали е направено от неговия директор проф. П. Топалов до КНИК на 25.I.1950 г. (Музейното дело в България 1950–1953. Сборник документи. (Съставители Михаил Грънчаров и Свобода Гюрова). Регионален исторически музей – Плевен, 2008, с. 62–63.

ЛИТЕРАТУРА

Архив за българските архиви. Съставители: К. Анчова, М. Пискова и М. Тодоракова. Благоевград, 2003.

Бурмов, Ал. Архив на съпротивителното движение. – Исторически преглед, 1945, № 1, с. 77–78.

Василев, О. Нови задачи. – Сердика, 1941, № 2-3, с. 3–14.

Гюрова, С. Музейното дело в България (1944-1945). – Известия на музеите в Северозападна България. Т. 17, 1991, с. 151–181.

Йорданов, В. История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ. 1879–1929. София, 1930.

Киркова, Л. Към историята на научно-справочния апарат в българските архиви – В: Изследвания в чест на Марин С. Дринов. София, 1960, с. 447–459.

Кузманова, М. История на архивите и организация на архивното дело в България. София, 1966.

Кузманова, М. По някои проблеми в организацията на архивното дело в България – Известия на Българското историческо дружество, 1967, № 25, с. 389–396.

Музейното дело в България 1950–1953. Сборник документи. (Съставители Михаил Грънчаров и Свобода Гюрова). Регионален исторически музей – Плевен, 2008.

Недков, С. История на музейното дело в България. София, 2006, 376 с.

Нейкова, А. Документалните публикации за Възраждането в периодичните издания – начален етап на археографска дейност. – Известия на държавните архиви, 1980, № 40, с. 55–70.

Отдел Научна информация и документация на Етнографския институт с музей при БАН – <http://eim-bas.com/structure.php?p=science>

Пенкова, С. Нормативно-административни рамки на военните музеи във войската от края на XIX в. до началото на 30-те години на XX в. – Известия на Националния военноисторически музей, 2006, № 16, с. 9–25 – <http://electronic-library.org/articlars/Article%200140.html>

Петкова, С. Съпротивата срещу Указ 515 – причини и последствия (Щрихи към историята на българските архиви 2). – Архивен преглед, 2011, № 2, с. 34–143.

Попгеоргиев, Й. Годишен рапорт за 1910 година от директора на Етнографическия народен музей – Архив на Министерството на народното просвещение, 1910, № 4, с. 168–175.

Промени в учителския персонал. Командировани – Архив на Министерството на народното просвещение, 1911, №2, с. 67.

Радков, М. Из историята на Архива на Възраждането в България – Известия на държавните архиви, 1963, № 7, с. 43–65.

Радков, М. и Н. Савов. Из историята на Софийския градски архив при Столичната община. – Известия на държавните архиви, № 19, 1970, с. 71–79.

Радонов, З. Първите архивни сборки у нас. – Известия на държавните архиви, 1968, № 16, 67-83.

Савов, Н. Към историята на българската архивистика. София, 1990.

Станев, Ив. История на Народния етнографски музей – Пловдив. – Годишник на Народния етнографски музей – Пловдив, т. I, 1970, с. 5–37.

Филов, Б. Рапорт до Господина Министъра на Народното просвещение. – Архив на Министерството на народното просвещение, 1910, № 3, с. 114–146.

Шарова, К. Музеят на Българското възраждане и освобождение – една инициатива на Стоян Заимов, осъществена от него през 1900 година и наскоро погубена от други – В: История на музеите и музейното дело в България. Доклади и съобщения от Национална научна конференция (Плевен, 27–28 март 2003). Регионален исторически музей – Плевен, 2003, с. 26–68.

<http://www.museummaritime-bg.com/Kolekcii/Kolekcii.html>

Периодичен печат

Държавен вестник, бр. 181 от 25. VIII. 1905 г.;

Държавен вестник, бр. 83 от 19. IV. 1906 г.

Държавен вестник, бр. 49 от 5. III. 1909 г.

Държавен вестник, бр. 268 от 7. XII. 1909 г.

Държавен вестник, бр. 37 от 18. II. 1911 г.

Държавен вестник, бр. 177 от 30. VIII. 1949 г.

Известия на Президиума на Народното събрание (на Народна република България), бр. 8 от 26. XII. 1950 г.

Училищен преглед, 1905, № 8, с. 449–452.

Учи-лищен преглед, 1906, № 6, с. 156.